

НА СУНЧАНОЈ СТРАНИ СРПСКЕ АВАНГАРДЕ

(Горана Раичевић: *Добра лејоша: Андрићев свећ*, Академска књига, Нови Сад, 2022)

Монографска студија посвећена Милошу Црњанском *Ајон и меланхолија* (2021) проф. др Горане Раичевић у издању новосадске „Академске књиге“ доживела је у претходних годину дана запажену рецепцију и овенчана је са три престижне књижевне награде: Наградом „Лаза Костић“ Новосадског сајма, „Николај Тимченко“ Задужбине Николаја Тимченка у Лесковцу, те Наградом „Никола Милошевић“, коју додељује Радио Београд 2, као и Медаљом за очување културног наслеђа Културног центра Војводине „Милош Црњански“. Јуна 2022. године „Академска књига“ објавила је нову студију ове ауторке, под насловом *Добра лејоша: Андрићев свећ*. Овом студијом редовна професорка, преводилац, теоретичарка и историчарка књижевности продубљује своја прегнућа на пољу епоха српске модерне и српске авангарде.

Нобеловац Иво Андрић је у свеколикој својој слојевитости и интерпретативним могућностима опуса већ солидно обрађен у научној литератури. Професорка Горана Раичевић својим студентима често говори да у књижевности нема последње речи, а доследност сопственим речима доказује и тиме што се не оглушује о претходне студије посвећене Андрићу, већ с њима ступа у стваралачку комуникацију. Исцрпна и књижевноисторијским примерима детаљно поткрепљена студија *Добра лејоша: Андрићев свећ* систематизована је у пет целина неједнаког обима. Посебна вредност студије јесу акрибичне напомене у фуснотама које не ометају основну нит излагања, а уз библиографске податке заинтересованим читаоцима пружају истанчане увиде и смернице за могуће даље разматрање покренутих тема.

Већ из наслова уводног текста „Авангардни писац Иво Андрић“, јасна је ауторкина интенција да Иву Андрића контекстуализује расветливши начин на који му је раздобље српске авангарде послужило као идејно исходиште. Ауторка најпре поставља легитимно питање о томе шта би још могло, после бројних текстова, да се каже о књижевнику који је пре више од шест деценија овенчан Нобеловом наградом. Уводним текстом она делом образлаже разлоге настанка ове монографије, те пред читаоца износи читаву своју методологију, а писцу приступа без априорних теза и произвољних закључака. Према Виктору Игоу, реч је живо биће моћније од онога ко је користи, и ова је мисао могла послужити ауторки при летимичном, али прецизном осврту на своје претходнике у проучавању Андрићевог стваралаштва. Једне препознаје као „добронамерне са руком пруженом свету“, инспирисане исконским настојањем да Андрићевим опусом открију оно што је стварност сакрила. Код других, не нужно злонамерно, Андрић је само лутка у личном кабукију.

Промишљајући о прози Лазе Лазаревића кроз димензију *нашеј доба* Горана Раичевић експлицитно подстиче читаоца на размишљање „о томе колико наша уверења о другима откривају друге, а колико нас саме“. Ову мисао имамо на уму док читамо редове којима она непристрасно развргава неистините и паушалне судове појединих историчара, чинећи то искључиво Андрићевом речју и сопственом ерудицијом. Поред тога што не бежи од „спорних“ места, студија *Добра лејоша: Андрићев свети* настоји да одговори на једно од суштствених питања: одакле је писац, тј. песник Андрић, у стваралачком смислу потекао?

Прихватајући тезу да је у Андрићево дело укоренењено и његово животно искуство, Горана Раичевић не врши исцрпну опсервацију установљених истина. Она води читаоца корак даље, те у животном искуству Иве Андрића проналази доживљена исходишта етичког – доброг и естетичког – лепог, потом суптилно показује како ова два феномена фино, усагласивши се по јин и јанг принципу, сачињавају преобразени портрет уметника у младости. Вишедеценијско бављење српским класицима, Црњанским и Андрићем у првом реду, подучило је ауторку стрпљењу и промишљеном казивању на начин како су Његош и Вук научили Андрића да се од живота не може побећи, те како бескомпромисно остати веран разуму и истини као највишим вредностима. Једино таквом комуникацијом с књижевним узорима било је могуће успоставити мостове између себе и осталих људи.

Иво Андрић јесте сасвим изузетна књижевна појава, али није самоникло стабло и због тога прва тематска целина ове књиге носи наслов „Идеје и контекст српске авангарде“. Почевши од мота о животном циљу преузетог из *Хиперборејца*, ауторка читаоца суочава с идејним супстратима српске књижевно-уметничке мисли, разматра појмове ероса и жртве, дотиче се односа између истакнутих појединаца и заједнице. Тренутке радикалних прелаза из епохе у епоху објашњава законом дијалектике, осциловањем између колективистичког и индивидуалистичког принципа. Испитујући порекло мотива модерничке поетике, ауторка се дотиче мотива жртве и саможртвовања, при чему разликује смислени инстинкт жртвовања ради обнове новог живота колектива од патолошке тежње за смрћу. Књигу *Ex ponto* (1918) исприповедану „лирским ја“ ауторка види као прву идејну копчу којом се Андрић везао за човечанство „прстеном патње и жртве“, те да је у том прстену први пут видео естетичке и етичке врхунце које ће развијати с протоком времена. Феноменима светости жртве и деструктивне функције ероса ауторка посвећује обиље места у *Андрићевом свету*.

О чему год да говори, она не губи из вида шири контекст. Концизно показује како се уласком света у рат уметници суочавају с чињеницом да се свет, марковски речено, више не дâ тумачењу – он се мора мењати. Ове чињенице Горана Раичевић промишља као заједничке садржиоце хуманизма и ренесансе 15. и 16. века и епохе авангарде у 20. веку. Као и у *Ајону и меланхолији* (2021), ауторка непогрешиво зна у који часопис да завири и које писмо да цитира. Доследно читање и тумачење писаних сведочанстава доприносе естетичком и аргументационом складу *Добре лејоше*. Своје закључке о културно-историјским догађајима с почетка 20. века она непристрасно поткрепљује текстовима из *Босанске виле*, *Крфској забавника*, *Зениша*, *Вихора* и др., а драгоценост коју издвајамо јесу Андрићева писма Војмиру Дубрешићу.

Одлука да поднаслов студије гласи „Андрићев свет“ није произвољна, будући да је оправдана намера да се предочи свет у коме су Андрић и Црњански преобразили своја расположења и осећања од изразито индивидуалистичких до сасвим колективистичких. Пада нам на ум Бергсонова теза да је време бескрајно трајање, те да своје присуство у времену личност доживљава у повлашћеним тренуцима интензивног трајања. Овако одређено присуство у времену за Црњанског је било ратовање „нит знаш зашто, ни крошто“ – што је суштински примењиво и на Андрићево тамновање, стога постаје јасно зашто је за обојицу једини аутентичан живот могао бити у окриљу југословенске заједнице. Легитимни закључак ауторке јесте да је вера двојице *критичке судбине* у могућност складног живота балканских народа, при чему национално остаје испред класног, далеко искренија од левичарског схватања југословенске идеје. Лик Милоша Црњанског на много места помаља се заједно с Андрићевим. Главну аналитичку нит *Добре лејоше* чине лик и дело Иве Андрића, али овде није реч само о томе већ и о устројству света с којим је Андрић био у интензивној интеракцији, а незаобилазни део тог света јесу и опус и прикљученија песника *Лирике Ишаке* (1920).

Томас Ман, посредством свог литерарног јунака, видео је реч као људску част, а књижевност дефинисао као „једињење хуманизма и политике, које настаје утолико лакше што је сам хуманизам већ политика, а политика хуманизам“. Не можемо са сигурношћу тврдити би ли Иво Андрић дословце ово виђење прихватио као своје, но друга целина *Добре лејоше* под насловом „Ангажовани Андрић“ читаоцу може да пружи многе одговоре. У којој мери је Андрић своје дело ставио у службу политике и идеологије говори чињеница да му је у једном моменту замерано зато што није довољно ангажован, а у следећем му је пак спочитан „превелики ангажман“. Проживљено и исприповедано у Андрићевом делу несумњиво су укврштени, у прилог томе говоре трауматично затворско искуство тематизовано у приповеткама чији је протагониста Тома Галус, али и циклус приповедака о окупираном Београду. Усагласивши се с ранијим увидима Жанете Ђукић Перишић, ауторка верује да је Андрић веома добро био свестан овог укврштања.

Томе да *Добра лејоша* буде *цела леја* значајно доприноси прегледно распоређена и цитирана грађа, те тако бројним наводима из *Знакова њоред љуша* (1976) ауторка суптилно сугерише колико свом толико и Андрићевом читаоцу да истинска уметност захтева и беспштедну самоспознају. Из тог разлога аутобиографско-фиктивни скривени знакови сврставају Андрићев опус у сам врх књижевне уметности. За разлику од многих, Горана Раичевић не оглушује се ни о двојицу људи с којима је Андрић тамновао, тако да прича посвећена Нику Бартуловићу и Оскару Тартаљи доприноси социолошко-политичкој димензији без које би приповедање о Андрићевом свету било у великој мери недоречено. Тартаљина аутобиографска проза *Велеиздајник* (1928), као сведочење декларисаног борца за српскохрватско јединство, пружа нам добар увид у политичка расположења ондашњег хрватског живља. Читаоцу остаје да претпостави у коликој мери би био стваралачки и мисаоно продуктиван Андрићев „чудниј метаморфоз“, да није било ове двојице људи. Када се прича о Тартаљиној и Бартуловићевој судбини приведе крају, следи прекоревајућа и надасве истинита констатација да се о Андрићеве тамничке другове „данас не отимају ни Срби ни Хрвати“.

Целина под насловом „Стварност, исклизнућа, идентитети“ на првом месту доноси разматрање специфичности Андрићевог опредељења за деперсонализовано, реалистичко приповедање. Писац је прихватио постојање социјалне и психолошке стварности, сматрајући да је овакав пресек објективне и субјективне димензије једини начин за стварање потпуне слике човека тј. књижевног јунака. Андрићеве стваралачке почетке ауторка види као експресионистичке и усаглашава их с доминантним импресионизмом водећих песника модерне Дучића, Ракића, Пандуровића и Диса. Одлика модернистичке поетике јесте јаз између реалног и идеалног у свести лирског субјекта, који се њиме фрустриран склања у глорификовани простор маште. То је одлика која недвосмислено удаљава Иву Андрића од модернистичког типа приповедања, што ауторка показује у компаративном кључу сагледавајући песме истог наслова, „Мисао“, код Ракића и Андрића. Овај сегмент закључује се тезом да је за аутора *Проклеће авлије* (1954) једини начин постојања у свету интеракција са светом, активно постојање оличено у хуманистичком супротстављању злу.

Значајно место посвећено је еросу као деструктивном елементу унутар Андрићеве литературе, поткрепљујући то карактеристичним ликовима Ћерзелезом, Ћорканом и приповетком „Знакови“ (1951). Приповетке „Бајрон у Синтри“ (1935) и „Јелена, жена које нема“ (1934) ауторка издваја као потпуно особене, будући да сведоче о сублимираном еросу који је претворен у стваралачку енергију. Ако би се пред Андрића поставила дилема „стварност или машта“ сасвим сигурно да би одговор гласио „и стварност и машта“, као једини животно-стваралачки пут. Пример погубности радикалног опредељења за рационално јесте трагично банална судбина Ћорђа Ћорђевића из истоимене приповетке. С друге стране, свесно проклизавање у сопствени унутрашњи свет нужно је значило исклизнуће из живота за Ћамила из *Проклеће авлије* (1954) и Марија Колоњу из *Травничке хронике* (1945). Трагику ликова чији је развој личности заустављен у објективној стварности ауторка објашњава неуспелим фројдовским процесом идентификације.

Колике су размере делте у којој се гранају могућности бављења Андрићевим делом и колико су драгоцене проучаваоци попут Горане Раичевић, чија је рука пружена према свету, читалац можда најбоље у овој књизи може схватити у поглављу које разматра постмодернистички дослух између Иве Андрића и Пола Остера. Централни појам компаративног разматрања јесте феномен идентитета дефинисаног као „јединственост појединца у оквирима универзалне општости“, која може бити стечена и различитим врстама припадности другоме. Упоредна сагледавања поетичких, антрополошких и филозофских идеја Иве Андрића и Пола Остера, брижљиво су поткрепљена анализом књижевних примера.

Сфера постмодернистичког сагласја између писаца *Госпођице* (1945) и *Њујоршке џирилојце* (1987) јесте мотив самоукидајућег идентитета. Отеловљења таквих идентитета код Иве Андрића ауторка разматра по редоследу настајања. Први у низу је Алија Ћерзелез, јунак *несјособан* да изгради мост према другоме. Две и по деценије касније, Андрићева госпођица Рајка Радаковић банално скончава живот након што уништи своје мостове и укине идентитет *крајње издвојивши* се од света. Трећи пример трагичног идентитета јесте, према речима ауторке, Андрићева књишка идентификација:

заточеник Проклете авлије. Тамил је у заточеништво запао као *крајње ѿоисѿовећена* („Ја сам то!“), а тиме и крајње дезоријентисана фигура укинутог идентитета. Ове три литерарне судбине опомињу читаоца да Андрић није узалуд сву човекову наду видео с оне, друге стране.

Еквивалент Андрићевим трагичним идентитетима јесте Остеров јунак Квин, аутор детективских романа, који постепено остаје без свега, а нешто симболично наслућујемо и у чињеници да је остао и без крова над главом. Поред усамљеног појединца, Андрића и Остера спаја и сасвим постмодернистичка мисао о непоузданости језичког система, о којој ће Андрић највише писати у *Знаковима ѿоред ѿуѿа* (1976). Парадоксално, стваралачку биографију чини и оно што није постало њен део, а кад ово кажемо на уму нам је тешко схватљива чињеница да се Андрић оглушио о тему очева и деце. Ауторка легитимно претпоставља да му је ова тема морала бити позната из литературе, но доказ да *Добра лејѿа* није догматска студија јесте и питање о природи овог ћутања. Одговор остаје у слутњи.

Како нам о томе сугестивно сведочи и уводни текст, *Добра лејѿа* настала је под специфичним „менторством“ Фердинанда де Сосира и Сигмунда Фројда. Сосиров дух огледа се у константном сагледавању текста уз контекст животних прилика, као и у предочавању Андрићеве сумње у вербални јаз између човекових мисли и речи. Поглавље „Демонологија ероса“, с друге стране, аналитички је засновано на Фројдовим постулатима. Ова целина посвећена је разматрању еротске варијанте деструктивне црте Андрићевих јунака, уверљиво поткрепљеном примерима из значајног броја приповедака. Како је Миливој Ненин приметио говорећи о *Ајону и меланхолији* (2021), Горана Раичевић „уме да не жури“, те да причу прича до краја ништа не оставивши у наговештајима. У најобимнијем поглављу *Добре лејѿе*, ауторка изводи аргументоване херменеутичке закључке на темељу Андрићевих приповедака, али се упушта и у малу књижевну авантуру. Бавећи се романом *Омерѿаша Лаѿас* (1977), она се у његово тумачење упушта с херменеутичко-истраживачким ентузијазмом покушавајући да нађе књижевну дефиницију за „роман издаје, лажи и обмане“, али и да се што више приближи стварном Омерпаши Латасу посредством писаних сведочанстава која су се могла наћи у Андрићевим рукама. Посебна методолошка бравура у причи о насловном лику последњег романа на коме је Андрић радио јесте успостављање кореспонденције између њега и лика из, такође за живота необјављене, приче „Постружничково царство“ из циклуса прозе о Томи Галусу. Сурови Омерпаша Латас и демонска фигура Франца Постружника у књизи Горане Раичевић сусрели су се на тамној страни проклетства неограниченог. На крају, усућујемо се да наслутимо нешто постмодернистичко у чину фрагментарног објављивања за живота, односно, постхумном приређењу „целине“ *Омерѿаше...*

Као жртве демонологије ероса не падају само јунаци који припадају тамнијој страни људске психе, попут попа Вујадина, Омерпаше или Постружника, о томе говори приповетка „Летовање на југу“ (1959). Компаративним разматрањем од најочигледнијих до најтананијих мотива, ауторка „Летовање на југу“ карактерише као варијацију на *Смрѿ у Венецији* (1912) Томаса Мана.

Целина која затвара ауторкино разматрање „добре лепоте“, посвећена је политичко-дипломатском аспекту Андрићевог света. „Политика, дипломатија“ је поглавље које читаоцу најбоље говори без посредника, само за себе, и захтева предано читање. Разматрајући Андрића између његових наводних анимозитета према Истоку и склоности Западу, Горана Раичевић, непристрасно, држи и лекцију постколонијалном критизерству (не критици). Теза о Андрићевом искреном југословенству изнета на почетку овде добија потпунији исказ ишчитавањем његових записа и путописа, али, у првом реду и докторске дисертације. Говорећи потом о Андрићевом односу према дипломатској служби, на темељу литерарних мотива и накнадно пронађене *Шарене свеске*, Горана Раичевић приближава свом читаоцу и Андрића као дипломату. Било да Андрића посматрамо као књижевника, дипломату или мислиоца, увек га локализујемо на *сунчаној* страни, где се вреднују човек и човекова Дела, а против било чега што би, под било којом заставом, тако конципираном Човеку на врат ставило жарам.

Кад завршимо с читањем *Добре лејоџије*, кад књига по први пут претегне сасвим лево, на ум опет долази ауторкино питање са почетка: „Шта би још ново имало да се каже о великом писцу, добитнику Нобелове награде?“ После читања ове студије, са сигурношћу можемо рећи да не знамо, јер слутити једино још знамо какви нам контексти предстоје, те при тумачењу каквих живота ће нам текстом и ликом, говором и тишином, помоћи Андрић. *Добра лејоџија* је „само“ доказ императива да се непрестано враћамо пишчевим универзалијама, јер знао је Андрић, а и ми бисмо већ морали знати, да је веома мало новог под капом небеском.

Као и студија која јој је претходила, *Добра лејоџија: Андрићев свешћ* (2022) јесте у сваком смислу драгоцену књига: како по целисходној *лејоџији*, *јасноћи* и *емоцији* тако и по свим оним научно-луцидним увидима. Иако је реч о приступу аутору који код нас није занемарен, ова студија јесте вредан научни допринос и референтна литература за нека будућа изучавања сложеног лика Иве Андрића и корпуса дела српске авангарде. Најзад, када у посвети оваквог штива стоји „Мојим студентима“, једно је сигурно – у свету пуном гада, бити студент такве професорке значи бити огрејан сунцем на правој страни.